

ઇ દ્રવ્ય અને નવ તત્વની સંક્ષિપ્ત માહિતી

- જાગૃતિ ધીવાલા

૬ દ્રવ્ય ના લક્ષણો અને ગુણો

❖ તીર્થંકર પરમાત્મા એ દ્રવ્ય ના સિદ્ધાંત ને ત્રણ રીતે સમજાવ્યા છે.

૧) ગુણ પર્યાયયુક્ત સત્ = જેમાં ગુણ અને પર્યાયો રહેલા છે તે સત્ છે, દ્રવ્ય છે.

૨) ઉષ્ણને ઈ વા = પર્યાયની ઉત્પત્તિ થવી, વિગમે ઈ વા = તેનો નાશ થવો. અને ધ્રુવે ઈ વા = મૂળ દ્રવ્ય ધ્રુવપણે કાયમ રહેવું, અર્થાત્ - 'ઉત્પાદ વ્યય ધૌવ્યયુક્ત સત્'

૩) દ્રવ્યાશ્રય નિર્ગુણ ગુણ = દ્રવ્યનાં આશ્રયે ગુણ નિર્ગુણ છે એટલેકે તેના ફરી ગુણ ન હોય.

❖ દ્રવ્ય ના સામાન્ય ગુણો

• જીવ દ્રવ્ય ના સામાન્ય લક્ષણો

- તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે
- સ્વભાવે સ્વતંત્ર છે
- સક્રિય છે
- અસ્તિકાય છે
- સ્વયં કર્તા અને ભોક્તા છે.

- જ્ઞાન-દર્શન ગુણોથી યુક્ત છે
- કદમાં દેહ પ્રમાણ છે
- અરૂપી છે
- અનાદિ-અનંત કાળથી તેનું અસ્તિત્વ
- સર્વ કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય થતાં મોક્ષ

જીવ નું વર્ગીકરણ

સંસારી જીવો
(કર્મ સહીત આત્મા)

સિદ્ધ જીવો
(મુક્તાત્મા - કર્મ રહિત)

ત્રસ જીવો
(હરતા ફરતા જીવો)

સ્થાવર જીવો
(એકેન્દ્રિય / સ્થિર જીવો)

બેઘન્દ્રિય

યોરેન્દ્રિય

તેઘન્દ્રિય

પંચેન્દ્રિય

પૃથ્વીકાય

તેઉકાય

વનસ્પતિકાય

અપકાય

વાયુકાય

દેવતા

નારકી

તિર્યંચ

મનુષ્ય

પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાય
(એક કોશમાં એક જીવ)

સાધારણ વનસ્પતિ કાય
(એક કોષમાં અનંતા જીવો)

બધા જ સંસારી જીવોને તેમના શરીર પ્રમાણે ખાસ લક્ષણો હોય છે. જેને પર્યાપ્તિ અને પ્રાણ કહે છે. જેમાં પર્યાપ્તિનાં ૬ પ્રકાર છે અને પ્રાણનાં ૨ પ્રકાર છે. તે- ૧૦=દ્રવ્ય પ્રાણ અને ૪=ભાવ પ્રાણ.

તે પ્રમાણે જીવને પોતાના કર્મ અનુસાર શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે ૫ પ્રકારનાં શરીર છે.

૧) ઔદારિક શરીર, ૨) વૈક્રિય શરીર, ૩) આહારક શરીર, ૪) તૈજસ શરીર અને ૫) કાર્મણ શરીર.

અજીવ નું વર્ગીકરણ - અજીવ જેમાં જીવ નથી અને જે જડ છે તેના ૫ પ્રકાર છે.

૧. ધર્માસ્તિકાય : ગતિ સહાયક	૨. અધર્માસ્તિકાય : સ્થિરતા સહાયક
૩. આકાશસ્તિકાય : જગ્યા પ્રદાન	૪. પુદ્ગલાસ્તિકાય : પદાર્થ
૫. કાળ : પરિવર્તન સહાયક	

પુદ્ગલ ના સામાન્ય ગુણો : જે જડ છે, જે રૂપી છે, જેને સ્પર્શ, સ્વાદ, રસ, ગંધ અને આકાર હોય છે.

પુદ્ગલની ૨૦ પ્રકૃતિ : ૫ રંગ = લાલ, પીળો, નીલો, સફેદ અને કાળો.

૨ ગંધ = સુગંધ અને દુર્ગંધ,

૫ સ્વાદ = ખારો, ખાટો, મીઠો, તૂરો અને કડવો.

૮ સ્પર્શ = ગરમ-ઠંડુ, ભીનું-સુકું, હલકું-ભરી, લીસું-ખરબચડું.

➤ નવ તત્વ ની સામાન્ય સમજ :

જ્ઞેય = જાણવા લાયક

હેય = છોડવા લાયક

ઉપાદેય = આચરણ કરવા યોગ્ય

જીવ, અજીવ

અજીવ, આશ્રવ, બંધ, પાપ

જીવ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ

અને પુણ્ય પ્રથમ ઉપાદેય અને અંતે છોડવા યોગ્ય

૧. જીવ અને અજીવ તત્વના પાંચ પ્રકારનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન જે પૂર્વ જોયું.
૨. તેમાં અજીવ તત્વમાં મુખ્ય કર્મની પ્રધાનતા રૂપે જોઈએ કારણ કે આત્માની નિરંતર ક્રિયાથી પુણ્ય, પાપ આશ્રવ, સંવર, બંધ અને નિર્જરા થાય છે, જેનાથી આત્મા અને કર્મોનો સબંધ જણાય છે.
- તેમાં શુદ્ધ આત્મામાં સર્વ કર્મો નો સંપૂર્ણ ક્ષય થઈ ગયો હોવાથી તેમનામાં અનંત ગુણો પ્રગટ થઈ ચુક્યા છે.
- જ્યારે સંસારી આત્મા પર સર્વ કર્મો ના આવરણ હોવાથી તેના પરિણામે માર્યાદિત જ્ઞાન, દર્શન, શક્તિ હોય છે, રાગ-દ્રેષ રહેલા હોય છે, જન્મ-મરણ નું ચક્ર ચાલુ હોવાથી અસમાનતા રહેલી છે, સપ્ત - દ્વિઃષ્ઠી ની અનભૂતિ સમાયેલી રહે છે.

૩. આશ્રવ તત્વનાં મુખ્ય ૫ કારણો = મિથ્યાત્વ , અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ

૪. પુણ્ય તત્વ : પુણ્ય ૯ પ્રકારે બંધાય છે અને ૪૨ અનુકુળતા પ્રાપ્ત થાય.

૫. પાપ તત્વ : પાપ ૧૮ પ્રકારે બંધાય છે અને ૮૨ પ્રકારના દુઃખો, પીડારૂપી પ્રતિકુળતા

૬. બંધ તત્વ: સંસારી જીવ પોતાના ભાવ માં આયુષ્ય કર્મ એક જ વાર બાંધે છે, જ્યારે અન્ય કર્મો પ્રતિ સમય બંધાતા રહે છે. તેનાં મુખ્ય ૪ ભેદ છે.

૧) પ્રકૃતિ બંધ = કર્મો સ્વભાવ, ૨) સ્થિતિ બંધ = કર્મબંધનો સમય,

૩) રસ બંધ / અનુભાગ બંધ = કર્મની તીવ્રતા કે મંદતા અને ૪) પ્રદેશ બંધ = કર્મનો જથ્થો.

૭. સંવર તત્વ : આવતાં કર્મોને શુભ પ્રવૃત્તિ દ્વારા અટકાવવા. તે -

૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૨૨ પરિષદ જય, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ ભાવના અને ૫ ચારિત્ર = ૫૭ પ્રકારે સંવરની ક્રિયાઓ છે જેનાથી આવતાં કર્મો અટકાવી શકાય છે.

૮. નિર્જરા તત્વઃ તપસા નિર્જરા યઃ / તપ થી નિર્જરા થાય છે તે તપનાં મુખ્ય બે ભેદ છે.

૬ બાહ્ય તપ :

૧) અનશન,	૨) ઉણોદરી,	૩) વૃત્તિ સંક્ષેપ,
૪) રસ પરિત્યાગ,	૫) કાયા કલેશ,	૬) પ્રતિ સંભીનતા

૬ આભ્યંતર તપ :

૧) પ્રાયશ્ચિત્ત,	૨) વિનય,	૩) વૈયાવચ્ચ,
૪) સ્વાધ્યાય,	૫) ધ્યાન અને	૬) કાયોત્સર્ગ

૯. મોક્ષ તત્વ : નવ તત્વ નું અંતિમ તત્વ :

સાધક આત્માનું અંતિમ લક્ષ્ય, સર્વે કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય. શાશ્વત આત્મિક સુખ અને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ.

જય જિનેન્દ્ર